

Irodalmi Szemle.*)

Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformációig.*

(Külön lenyomat a „Katholikus Szemle“ V. kötetéből.) Budapest, 1891. Athenaeum. 8°. 143. l. — A szerző, ki a Budap. Szemle 65—66. kötetében „Pelbart és kódexeink“ cz. a. egy alapos értekezést irt a középkori magyar irodalom egyik legfontosabb részéről, e művében áttekinti az egészet a mohácsi vészig I—XVI. fejezetben. Módszere, hogy tanulmányai alapján nem bocsátkozik a részletekbe, hanem mintegy kivonatilag, tömörítve és jellemezve megy át az adatokon s igen helyesen, egy korszakba fogja az egész középkort össze, melynek irodalmát, a mint ránk maradt, a „particularismus“ jellemzi. Előbb a hún, aztán a magyar mondákról szól; ez legkevésbé kimerítő s nem is következetes fölfogásaiban és nézeteiben. Azután a „Halotti beszéd“-ről szól jellemzetesen, majd a XIV—XV-dik századról, a codexek irodalmáról, a költői maradványokról, legendákról (Margit-legenda, Jozafát és Barlaam, Katalin-legenda, ez utóbbinál érdekesen s meggyőzően czáfolva, hogy a szerző Pelbárt nem lehetett) a tanító, szónoklati maradványokról (s ezekben a Pelbárt hatásáról),¹ melyeknél részletes összehasonlító táblázatot ad, s végül a profán költészetről. Ezekben a részekben mutatkozik főleg kutatásainak ép úgy terjedtsége, mint eredetisége, melyben kiterjeszti, kibővíti a Budapesti Szemlebeli értekezését. E részlet alapvető, s szinte kár, hogy nem részletezőbb és kimerítőbb; nagy szorgalommal, tanultsággal és alaposítással van írva, s épen ezért óhajtandó lett volna, hogy ne annyira essay-modorban, mint a tudományos kutatás egész terjedtségével adassék, s ehhez képest az előadás, a styl is kevésbé elvont legyen, melyből a konkrét vonások annyira hiányoznak, hogy e miatt az előadás igenis egyszínű, monoton s nem ritkán fásasztó. E körülmény megnehezíti ama kutatás és tanultság nemes eredményeinek élvezését, melyekben e mű oly gazdag s melyekre a szerző hivatása oly szembeötlő. (F.)

Magyar írók élete és munkái. *Szinnyei Józsefnek*, a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtára őrének nagy biográfiai művéből az első kötet (9 füzet) be van fejezve, sőt már a II-ik kötet három első füzete is megjelent, magában foglalván a „C a b a n - C z e g l é d i életrajzokat. A magyar irodalomtörténet egyik oszlopos munkája ez a könyv.

*) Kérjük a t. szerző urakat, szíveskedjenek újonnan megjelent munkáikat hozzánk ismertetés végett beküldeni.

A legrégebb időktől napjainkig terjed s fölölel minden fölemlítésre méltó író. Az életrajzok tiszta világos kritikával és tömör, de azért minden szükséges részletet tartalmazó alakban vannak megírva. Az első-rangu írók életrajzának mindenike egy-egy önálló tanulmány. Az érdemes szerző első sorban életrajzíró kívánván lenni, legfőbb sulyt az életrajzi és bibliografiai adatok pontos összegyűjtésére fekteti. E tekintetben műve valóban elismerésre méltó feladatot végez, sikeresen. A harmincz éven át ernyedetlen szorgalommal gyűjtött roppant anyag kiváló tudással és kritikával van feldolgozva, az életrajzok mellé adott repertoriumok az írókkal részletesebben foglalkozó szakembernek megbecsülhetetlen segítői és útbaigazgatói. A Magyar Írók Élete és Munkái eddig megjelent része 3279 életrajzot foglal magában. Az egész mű 32 öt íves füzetre van tervezve, s bizvást remélhető, hogy 1896-ra, sőt elébb is, be lesz fejezve. (Gy.)

Hunfalvy-Album. Hunfalvy Pál felszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják tisztelői. (H. P. arczképével.) Budapest, 1891. — A majdnem háromszáz lapra terjedő emlékkönyv, a melynek megjelenését az ünnepelt tudós nem érthette meg, Hunfalvy életrajzán és tudományos munkásságának méltatásán kívül becses nyelvtudományi, történelmi, irodalomtörténeti, néprajzi, régiségtudományi stb. értekezéseket és műfordításokat tartalmaz. Hunfalvy pályájának kezdetéről Fraknói Vilmos vázol vonzó képet, nyelvészeti munkásságát Simonyi Zsigmond, az ethnographiait pedig Hermann Antal méltatja. Ezután három szakaszban következnek a tudományos értekezések Imre Sándor, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyei József, Volf György, Budenz József, Munkácsi Bernát, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula, Goldziher Ignác, Kuun Géza gr., Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos és mások tollából; továbbá műfordítások, H. P. irodalmi dolgozatainak lajstroma, s végül Gyulai Pál beszéde, melyet az elhunyt tudós ravatala fölött mondott. (—ff—).

Kazinczy Ferencz levelezése. A czímbeli gyűjtemény szerkesztője, Váczy János választ küldött be hozzánk Széchy Károlynak a legutóbbi füzetünkben megjelent bírálatára. Tárgyhalmaz miatt a választ ebben a füzetben nem közölhattük, de a legközelebbi füzetben közölni fogjuk a bíráló viszonzásával együtt.

*

Fr. Aug. Gevaert: Der Ursprung des römischen Kirchengesanges. Deutsch von Hugo Riemann. Lipese, Breitkopf és Härtel, 1891. Ez a 78 lapra terjedő kis könyv igen érdekesen fejtegeti egészen új módon a római templomének eredetét. A négy első század keresztényeinek énekeiről úgyszólván semmit se ismerünk; csak azt tudjuk, hogy a zoltároknak két váltakozó kar által való eléneklése Görögországból származott át 386-ban Ambrosius püspök idejében, míg a responsoriák, melyekben a szöveget a diaconus, a refraint a nép adja elő, Olaszországban keletkeztek. A melodia alakja szerint a szerző kétféle énekeket különböztet meg: egyszerűeket, melyekben egy szótagra legfőlebb két

hang, és cifrázottakat, melyekben egy szótagra igen sok hang esik. Az énekek első faja a szerző szerint a görög-római zenéből ered, a mint hogy általában véve a zenetheoria és a kotta kizárólagosan görög volt mindaddig, míg Theodosius idejéig (346—395) a pogány iskolák fennállottak. Mikor azután a gót uralom vége felé Olaszországban a régi római élet utolsó nyomai is eltűntek, kezdtek mindinkább meghonosodni nyugaton is a keleten már régóta divatozó cifrázott templom-énekek. Tehát egészen a hatodik századig terjed a görög-római zenetheoria hatása. (z. s.)

Guides-Joanne: Grèce II. Grèce continentale et îles. Páris, Hachette, 1891. Bäderker és Meyer könyvei mellett is igen becses segítő eszköz a Görögországba utazók (különösen philologusok) számára. Az első kötet Athenaet és környékét tartalmazza; a most megjelent, Haussouilliertől Fougères, Monceaux és Lechat közreműködésével irt második kötet, 509 lapon 117 térképpel és 22 tervvel, adja a többi Görögországot Epirusszal és Thessaliával. Bőven szól Kretáról, de különösen Delosról; a könyvnek ezen utóbbi szigetről szóló része a legérdekesebb és legértékesebb, mert igen behatóan ismerteti a francziáktól 1877-től 1888-ig eszközölt ásatások rendkívül gazdag eredményeit. A térképek nem olyan tiszták, mint Bäderkerben, jó hasznát veheti azonban a szakember a gyakori forrásidézeteknek. (z. s.)

H. C. Muller: Historische Grammatik der hellenischen Sprache, oder Uebersicht des Entwicklungsganges der altgriechischen zu den neugriechischen Formen, nebst einer kurzen Geschichte der mittleren und neuesten Litteratur, mit Sprachproben und metrischen Uebersetzungen. Erster Band. Grammatik. Leiden, Brill, 1891. Ezzel a kötettel Muller, amsterdami gymnasiumi tanár és egyetemi magántanár, egy nagyobb könyvkiadó vállalatot indít meg, melynek az a célja, hogy az ó-, közép- és új-görög nyelvre és irodalomra vonatkozó munkák gyűjteménye legyen. Ennek a nagyobb, *Hellenische Bibliothek oder Sammlung von Arbeiten auf dem Gebiete der alt-, mittel- und neugriechischen Sprache und Litteratur unter Redaction von Muller und Flament* című vállalatnak első része az előttünk fekvő grammatika, mely első kísérlet az egész görögséget felölelő történeti nyelvtan megírására. Nem ad rendszeresen kidolgozott nyelvtant, a mint hogy nem is adhat, mert e tekintetben az előmunkálatok még úgy szólván egészen hiányzanak, hanem csak inkább tájékoztat a feldolgozandó anyag és a felhasználandó segédeszközök felől, és ebben áll a könyv fő és nagy érdeme. Szól többek között a görög nyelv tanításának és kiejtésének kérdéséről és vázolja a közép- és újkori görög irodalom történetét, de legterjedelmesebb és legfontosabb részét a görög nyelv történeti áttekintése képezi (63—210 ll.), melyben egybe állítva tárgyalja 1. a mai irodalmi nyelv, 2. a mai népnyelv, 3. az attikai irodalmi és 4. a homerosi nyelv alakjait. (z. s.)

Ἑλλάς, περιοδικὸν τοῦ ἐν Ἀμστελοδᾶμφ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Συνακταὶ τοῦ περιοδικοῦ: *Muller, Rogge. IV, 1. Leyden. Brill, 1892.* Ez a 6—7 éves évnegyedes füzetekben megjelenő folyóirat ebben az évben negyedik évfolyamába lépett, és mint az Amsterdami Philhellen Társaság közlönye ennek törekvéseit támogatja, t. i. az egész görögség egységét hirdetve azon van, hogy az ó-görög tanulmányok a közép- és újgörög tanulmányokkal szoros kapcsolatba hozassanak, hogy a görög kiejtés tisztáztassék, illetőleg, hogy a problematikus erasmusi kiejtés a gymnasiumokban is a mai élő kiejtéssel helyettesíttessék, és hogy az újgörög irodalmi nyelv a tudományosság internationalis nyelve legyen. Annyi kétségtelen, hogy az újgörög irodalmi nyelv legalább is arra van hivatva, hogy a classica philologia internationalis nyelve legyen. Az Ἑλλάς nagyon actualis és fontos tudományos vállalat, mely a főntebb említett Hellenische Bibliothek-ekkel is azonos czélt követve, a görög nyelven kívül hollandi, német, francia, angol és olasz nyelven közli czikkeit. (z. s.)

Byzantinische Zeitschrift. *Herausgegeben von Karl Krumbacher.* Lipse, Teubner. Ugyanaz a német tudós, kitől a byzantiumi görög irodalom kitűnő történetét bírjuk (*Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischeu Reiches* [527—1453]. München, Beck, 1891. A Handbuch der klassischen Alterthums-wissenschaft IX-ik kötetének 1-ső része), vállalkozott ennek a nagyfontosságú és a középkori görögség tanulmányozásában úttörő jelleggel bíró, megjelenőfélben levő folyóirat szerkesztésére. A folyóirat fel fogja karolni a byzantiumi korszakra vonatkozó összes tanulmányokat, tehát organuma akar lenni az illető korszakkal foglalkozó nyelvi, irodalmi, régiségtani és történeti kutatásoknak. Tíz éves, évnegyedes füzetei három részből fognak állani, u. m. értekezésekből, részletes könyvbírálatokból és a byzantiumi korszakra vonatkozó munkák teljes bibliographiájából. Internationális jellegéhez képest nyelve a német és francia; egy évfolyam ára 20 márka. (z. s.)

*

Magyar Történeti Életrajzok. (1891.) *Szilágyi Sándor* e nagybecsű vállalata, melyet újabban a M. Tud. Akadémia tört. bizottságának segélyezése mellett a Történelmi Társulat ad ki, feladatául tűzte ki a magyar történelem közérdekű és nevezetesebb részeinek tartalmilag hű, formailag művészi feldolgozását. Az utóbbi évtizedekben nagy mértékben megindult történelmi kutatással és anyaggyűjtéssel nem állott arányban a nyers anyag feldolgozása. Ennek az anyagnak a nagy közönség által is élvezhető formában feldolgozását s azt az illető korok művészi alkotásaival való illusztrálását végzik a Történeti Életrajzok. Az általános előismeret, melyet e vállalat eddigi hét évfolyamán kivívott, bizonyosság a mellett, hogy hézagot pótol s ama nagy szolgálat, melyet a történelmi érzék ápolásával s ébresztésével hazánk ezredéves történeti alapjának szilárdítására végez, érdemessé teszi minden művelt

hazafi támogatására. Évente öt vaskos (10 íves) füzetben jelenik meg, művészi illusztrációkkal, s előfizetési ára (mely a Franklin-Társulathoz küldendő) a tört. Társulat tagjainak (a kik az 5 frtnyi tagdíj fejében a társulat havi folyóiratát, a „*Századok*“-at kapják) öt forint, másoknak nyolcz forint.

A Történeti Életrajzok múlt évfolyama három nagyérdékű történeti alak életrajzát s annak keretéül hazánk története három különböző korának rajzát nyújtják. Az első: *Kovacsóczy Farkas* a Báthoryak kancellárja életrajza keretében Erdély fejedelmi korának egyik legdicsőbb, majd leggyászosabb korát festi. Azt, midőn az önállóságát kivívott kis Erdély dicső fejedelme Báthory István alatt oly nagy tekintélyre és befolyásra tett szert Európa keleti részeinek történetében, hogy a német befolyást karddal útasítván vissza, a török birodalom pártfogását elvben biztosítván (de a török beavatkozást tiszteletteljes távolban tartva) — egy akkor hatalmas európai állammal szövetekezett, a XVI. században erős és gazdag Lengyelországgal, a mely királyává 1575-ben az erdélyi fejedelmet választotta. Ez a szövetség dominált akkor Kelet-Európa történelmében, ezen tört meg a moszkoviták hódító czárjának, Rettenetes Ivánnak ereje és gögje s ez szorította vissza a több évtized óta folyt orosz terjeszkedéseket. Ennek a politikának volt vezére Erdélyben *Kovacsóczy Farkas* kancellár; de ennek lett egyik áldozata is, midőn Báthory Zsigmond, a hóbortos ifju fejedelem szakított elődjei és ősei józan politikájával s arra a sikamlós térre ragadtatott, melyen magát a hontalanul bujdosásba, országát a pusztulás örvényébe sodorta (1594—1604.) *Kovacsóczy* életrajza tehát, melyet Szádeczky Lajos írt meg, Erdély egyik legdicsőbb s aztán leggyászosabb korának képét tárja elénk.

II. *Rákóczy György* fejedelem életrajza, melyet *Szilágyi Sándor* írt meg, Erdély történetét két-három emberöltő multán rajzolja: azt a nevezetes kort, melybe az erdélyi fejedelem ereje és hatalma s nagy gazdagsága érzetében ismét döntő biróul akar fellépni a forrongó északkeleti Európa sorsának intézésében s fel akarja támasztani Báthory István korát, midőn a kis Erdély játszta a vezérszerepet északkeleten. Moldva és Oláhország, Kozákország s részben Lengyelország politikáját egyideig tényleg *Rákóczy* irányította, de X. Károly svéd királylyal kötött végzetes szövetekezése s 1657-iki lengyelországi hadjárata halomra döntötte, mit addig épített, kirántotta alóla a már-már elnyert lengyel trónt, tatárfogságba juttatta hadserege színe-javát s megmérhetetlen zavarokba bonyolította Erdélyországot, míg nem maga is elhibázott politikájának lett véres áldozata a szász-fenesi csatatéren 1660-ban. Ezt írta meg *Szilágyi Sándor* *Rákóczy* életrajzában híven és szépen.

Harmadikúl (a közlés sorrendjében második) *Mária Terézia* életrajzát vettük *Marczali* Henriktől, a ki a dynastia e nagy és rokonszenves alakjának történetét úgy rajzolta meg, hogy mindennekefelett a magyarok szeretett kirá-

lyát tüntette fel, s azt a viszonyt, melyben király és nemzet állott egymással. Ez tölti ki a széles keretet, a mely nem egyéb, mint a múlt századi osztrák-magyar monarchia a maga egészében politikai, társadalmi, nemzetiségi, hadászati szempontokból megvilágítva, s nagy vonásokban elénk varázsolva. Látszik, hogy Marczali szeretettel és kedvvel írta e művét; ez, a fényes illusztrációk s az a loyaltás, mely a munkát áthatja, a legmagasabb körökbe is útát nyitott a munkának, a hol a Történeti Életrajzok különben régebben is tért hódítottak. — Bárcsak felköltethné a magyar nagy közönség sokszor szunnyadozni látszó történeti érzékét is s általános pártfogásban részesülne, mert a fényes kiállítású, költséges vállalat csak úgy állhat fenn továbbra is. Jelen évfolyama számára *Nagy Lajos* királyunk nemes alakját, a magyar dicsőség s nagyhatalmi államiság egyik legkimagaslóbb személyesítőjét rajzolta meg *Pór Antal*; s Erdély történetéből egy érdekes alaknak a Báthory Gábor fejedelemsége idején az erdélyi szászok történetében kiváló szerepet játszott *Fejér* (Weissz) *Mihály* brassói bírónak történetét írta meg *Mika Sándor* brassói főreáliskolai tanár. (Sz. L.)

Ferdinánd tárgyalásai erdélyi Izabellával. (Die Verhandlungen Ferdinands I. mit Isabella von Siebenbürgen.) 1551—1555. cz. a. érdekes történeti kérdés megvilágításához szól hozzá *Huber* Alfons bécsi tanár és osztrák történetíró, a ki magyarul is ért, s a magyar történelem iránt érdeklődik. Alkalmat és kedvet neki e munka írására, mint előszavában mondja, Szádeczky Lajosnak az Akadémia kiadásában megjelent rokontárgyú műve (Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552—1556) adott, mert a bécsi cs. és k. államlevéltárban újabb adatokat talált a kérdés előzményei megvilágosítására. S valóban néhány új adattal gyarapítja Ferdinánd és Izabella hosszas alkudozását az Erdélyért kárpótlás fejében nyert sziléziai herczegségek (Opeln és Ratibor) felett, bár ezek a datum szerint új adatok sem igen mondanak tartalmilag egyebet, mint a mit eddig is ismertünk. Ilyen Izabella követküldése (Loboczky követsége) Opuliából 1552-ben Ferdinándhoz s Ferdinánd követküldése 1553. tavaszán Izabellához Lengyelországba, a melyek folytatását, még hét-nyolcz más követség tárgyalásait egyszerűen Szádeczky munkájából kivonatolja. A munkácska (39 l.) értékét erősen devalválja annak a történeti igazsággal ellenkező tendenciája: Ferdinándnak a tények ellenében szavakkal való mentegtetése s Izabella igaztalanul való vádolása. Szerinte Ferdinánd „igyekezett“ Izabellát a szerződés értelmében kielégíteni, bár kénytelen elismerni ő is, hogy nem tette. Izabella méltó panaszait megcsalátása miatt fecsegésnek (Rederei) mondja, őt magát „színész nő“-nek titulálja. (Isabella... zeigte sich als vollendete Schauspielerin). A végén pedig, midőn Izabella hiába sürgetvén és várván öt éven át kielégíttetését, a szerződés értelmében viszsztatér Erdélybe s azt újra hatalmába veszi, Huber azon kesereg, hogy ezzel „*Ausztriának uralma Erdély felett hosszú időre megsemmisült.*“

(Die Herrschaft Oesterreichs über Siebenbürgen war für lange Zeit vernichtet.) Mi úgy tudjuk, hogy Ausztriának Erdélyhez sem akkor, sem máskor semmi jogcíme nem volt; Huber Alfonz a magyar király jogát, kinek Erdélyt Izabella átengedte, changeirozza át s ruhazza rá a „felix Austria“-ra, mi ellen a magyar történetírásnak — a történeti igazság meghamisíthatlansága érdekében tiltakoznia kell. (Sz. L.)

*

Vogul népköltési gyűjtemény. Munkácsi Bernát fiatal nyelvtudós, a ki Reguly Antal nyomdokaiba lépeve, hosszabb ideig tartózkodott kihaló-félben levő nyelvrokonaink között, igen nagy és mind nyelvészeti, mind folklorisztikai szempontból nagyon becses anyaggyűjteménnyel tért vissza. A nyelvi anyag egy részét már földolgozva közölte a Nyelvtudományi Közleményekben; most pedig népköltési gyűjteményének közrebocsátását kezdte meg. A *Vogul népköltési gyűjtemény* előttünk fekvő első kötetének első füzeté a világ teremtéséről szóló regéket és énekeket tartalmaz, melynek: a föld keletkezésének szent regéje, a föld körülövezésének regéje, az ég és a föld elöntésének éneke, a szent tűzőzön regéi, a földnek az égből való lebocsátásáról szóló szent ének, a föld s az ég teremtésének éneke, az ember teremtésének regéje, a földnek a vízből való előbuktatásáról szóló rege, ördögfejedelem-rege, Atom (Ádám) nevű öreg emberről és feleségéről szóló monda, az emberek lakta városok és falvak keletkezésének éneke. Ezek vogul eredetiben és magyar fordításban vannak közölve. A nyelvi és tárgyi magyarázatok a második füzetben következnek. A vaskos füzet, melyet a M. T. Akadémia adott ki, 1 frt. 50 krért kapható. (—ff—).

Adalékok a finn-ugor nyelvészet történetéhez. — Ezen cím alatt Helsingforsban finn nyelven Setälä Emil egyetemi magántanártól, e zseniális és rendkívüli szorgalmu fiatal nyelvtudóstól igen becses és érdekes munka jelent meg, a melynek tartalmából kiemeljük, mint bennünket legközelebről érdeklőket, Perlaky Dávidnak, Verseggy Ferencznek és Gyarmathy Sámuelnek Porthan finn tudóshoz intézett nyelvészeti tartalmu leveleit és Porthannak a magyar nyelvről szóló dolgozatát. A munkát, melyet füzetünk lezártakor kaptunk kezünkhöz, legközelebb részletesebben fogjuk ismertetni. (—ff—).

*

Filozófiai írók tára IX. kötet. — A m. tud. Akadémia támogatásával, az Alexander Bernát és Bánóczi József szerkesztésében megjelenő „Filozófiai írók tára“-ban, az ugyancsak vaskos IX. kötetben, Kant *A tiszta ész kritikájá*-nak a szerkesztők által közösen fordított és magyarázott fordítása jelent meg, melynek ára 4 frt.

Ideje volt valóban, hogy Kant ez alapvető és soha el nem évülő jelentőségű standard-műve elvégre-valahára a magyar tudomány kincsei közé soroztassék, — valamennyi művelt nyelv és irodalom sorában utolsónak. Ezért és ennyiben őszinte örömmel üdvözljük a fordítók és ma-

gyarazók éppen nem csekély jelentőségű vállalkozását, s bizonynyal fáradságos munka-végzését. Hasonló elismeréssel adózunk a fordítóknak a Bevezetésben kifejtett, részben fölösleges, fejtegetéseinek, melyekkel igazolják e vállalkozásukat, s in theoria annak az elvnek is, melyben kijelentik e fordításnál követett, jobban mondva: követni szándékolt, eljárásukat, a midőn a Kant filozófiai műveinek és névszerint a *Tiszta ész kritikájá*-nak magyar nyelvre való fordítása közben állandóan fölmerülő nehézségekre utalnak, szólván: „Azon voltunk, hogy a meglevőt fölhasználjuk s a filozófiai nyelvet ne távolítsuk el gazdag általános irodalmi nyelvünktől. A tudományos nyelvnek megvan ugyan a maga külön jellege, de egészséges csak az, mely (akkor, ha) az általános irodalmi nyelvhez, a mennyire lehet, közel áll. A terminológiára nézve azt az eljárást követtük (?), hogy az idegen mesterszót (miért nem: műszót?), ha megfelelő magyar nem kínálkozott, megtartottuk; ha (pedig) az idegen szó helyébe pedig új alkotásu vagy használatu magyar szót tehattünk, akkor azt az idegennel fölváltva használtuk, hogy így mintegy bevezessük, megszokottá tegyük, idegenszerűségéből lassan-lassan kivetkőztessük.“

De épen, mivel ezt a fordítói elvet, s ebben az esetben különösen is, helyesnek ítéljük, sajnáljuk, hogy a fordítók is — a mennyire egy szeri olvasás után mondhatjuk — úgy jártak, mint a szóval elveszkedők rendszeren, hogy prédikálják a vizet és iszszák a bort.

Igy például szeretnők, ha valaki bebizonyítaná nekünk, hogy a jelzett elvet hirdető fordítók miért használják az egész munkán végig az „empirikus“ szót a tiszta és jellemző magyar: tapasztalati kifejezés helyett? Az analitikus és szintheticus szavakat miért nem fordítják — legalább s ismét: hirdetett elvükhöz képest következetesen — *elemző* és *összetevő* szavakkal? Így kérhetjük: a *miveletet* a funkció, a *levezetést* a dedukció, a *mintázatot* a sematizmus, az *előfelvétet* az antizipáció, a *követelményt* a postulatum, a *jelenséget* a fenomenák, az *ellenmondást* a paralogismus, a *lélektant* a pszichologia, az *ellentétet* az antinomia, a *föltevést* a hipotézis, a *fölfogást* az apprehenzió, a *fölváltást* a reprodukció és a *meg-* vagy *ráismerést* a rekogniczió, sat. helyett. Hát az ilyen címzést: „A transzc(z)endentális elemtan első része“, nem jobb volna-e így fordítani: „A transzcendentalismus elemei — avagy elemeinek tana“? Miért ne tudnák továbbá — a magyar tud. Akadémia támogatásával fordítók, e helyett: „az ész egyáltalán képtelen ily kapcsolatokat még általánosságban sem gondolni“ — jó magyarán így írni: „az ész egyáltalán nem bír ily kapcsolatokat még általánosságban is gondolni“?; vagy e helyett: „akkor egészen és mindenképen kell ez állápontra helyezkednie“, így írni: „akkor egészen és mindenképen erre az állápontra kell helyezkednie“? Példának, azt hiszszük, ennyi elég.

Továbbá, ha meg nem sértenők a t. fordító urakat, bátrak va-

gyunk és ide iktatunk az ő fordításukból meg a mi kísérletünkől néhány tételt összehasonlítás kedvéért.

A fordítók munkájuk 23. lapján így beszélnek :

„*A tiszta s empirikus megismerés különbségéről.* — Hogy minden megismerésünk a tapasztalaton kezdődik, abban nincs semmi kétség; mert mi egyéb ébresztené az ismerő tehetséget működésre, ha csak nem tárgyak, melyek érzékeinket megilletik, s részint maguktól keltenek képzetet, részint értelmi erőnket hozzák mozgásba, hogy e képzeteket összevesse, egybe kapcsolja vagy szélyel válaszsza s az érzéki benyomások nyers anyagát a tárgyak ama megismerésévé dolgozza fel, melynek tapasztalat a neve. Idő szerint tehát semmi ismeretünk nem előzi meg a tapasztalatot s vele kezdődik minden megismerés.

De ha minden ismeretünk kezdődik is a tapasztalattal, azért nem ered mindegyik a tapasztalatból. Lehetséges ugyanis, hogy maguk a tapasztalati ismeretek össze vannak téve abból, mit benyomásokból szerzünk s abból, mit saját ismerő tehetségünk (az érzéki benyomások erre csak alkalmat szolgáltatván) a magából hozzáad, mely adalékot csak miután hosszú gyakorlat erre figyelmessé s elkülönítésében ügyessé lett, különböztethetünk meg amaz alpanyagtól.

Tehát legalább is közelebbi vizsgálatra szorul s nem az első tekintetre elútasítandó az a kérdés, van-e efféle a tapasztalattól, sőt minden érzéki benyomástól független megismerés. Ily ismereteket *a priori*-nek nevezünk s megkülönböztetjük az *empirikusoktól*, melyeknek forrása *a posteriori*, t. i. a tapasztalat.“

Mi, a Hartenstein-féle kiadás III. k. 33. lapjáról, ezt fordították :

„*A tiszta és a tapasztalati megismerés különbségéről.* — Semmi kétség, hogy minden megismerésünk a tapasztalattal kezdődik, mert ugyan mi más valami ébreszthetné megismerésünket működésre, ha nem olyan tárgyak, melyek érzékeinket érintik s részint maguktól idéznek elő képzeteket, részint értelmességre alkalmasságunkat mozgásba indítják, hogy e képzeteket összehasonlítsa, összekapcsolja vagy elkülönítse s ez által az érzéki benyomások nyers anyagát a tárgyak megismerésévé dolgozza föl, a mit tapasztalatnak nevezünk? Idő szerint tehát semmi megismerés meg nem előzi bennünk a tapasztalást, s minden megismerés ezen kezdődik.

De, ha mindjárt minden megismerésünk a tapasztalattal kezdődik is, azért nem minden megismerésünk ered a tapasztalatból. Mert nagyon is megeshetnék, hogy maga tapasztalati megismerésünk is abból való összetétel volna, a mit benyomásokból nyerünk, és abból, a mit saját megismerésre alkalmasságunk (érzéki benyomásoktól csupán indítva) önmagából szolgáltat, mely járulékot (adalékot) amaz alap-anyagtól nem tudunk előbb megkülönböztetni, valamig hosszas gyakorlat rá nem figyelmetett s megkülönböztetésére (elkülönítésére) rá nem szoktatott.

Legalább is tehát még aprólékosabb vizsgálatra szorult s nem

mindjárt az első tekintetre elintézhető kérdés: ha van-e valami ilyes, a tapasztalástól, sőt minden érzéki benyomástól, független megismerés? Az ilyen megismerésről azt mondjuk, hogy *a priori*-ak s ezeket megkülönböztetjük a *tapasztalatiak*-tól, melyeknek forrásai az *a posteriori*-ban, nevezetesen a tapasztalatban, vannak.“

A Filozófiai írók tárának IX. k. 48. lapján ezeket olvassuk:

„Az idő fogalmának metafizikai fejtegetése. — Az idő 1. nem empirikus fogalom, melyet valamely tapasztalathól levontunk. Mert együttlét vagy egymásra következés maga sem kerülne bele észrevevésünkbe, ha az idő fogalma nem szolgálna *a priori* alapul. Csak az idő föltételezése mellett gondolhatjuk, hogy némely dolog azon egy időben (egyszerre) vagy különböző időben (egymás után) van.

2. Az idő szükséges képzet, mely minden szemléletnek alapul szolgál. A jelenségekre vonatkozólag egyáltalán nem szüntethetjük meg magát az időt, habár a jelenségeket az időből igenis elvehetjük. Az idő tehát *a priori* van adva. Csak ő benne lehetséges a jelenségek valósága. Ezek mind megszünhetnek, de ő maga (mint lehetőségük általános feltétele) nem szüntethető meg.“

Ezt a helyet (III. k. 64—65. l.), részünkről, így próbáltuk fordítani:

„A idő fogalmának metafizikai fejtegetése. — Az idő 1. nem tapasztalati fogalom, mely valamely tapasztalathól volna levonva. Mert maga az egy-időbeliség vagy az egymásra-következés nem jutna az észrevétbe, ha az idő képzete nem *a priori* volna ehhez az alap. Csak ennek a fölvevése után alkothatjuk meg annak képzetét, hogy egy s más egy és ugyanaz időben (egyszerre), vagy különböző időben (egymás után) létezik.

2. Az idő szükségképeni képzet, s minden nézetnek (Anschauung) ez az alapja. Általában a jelenségekre nézve magát az időt el nem ejtethetjük (hagyhatjuk), noha a jelenségeket az időből egész könnyen kiemelhetjük (az időn kívül egészen jól elképzeltetjük). Az idő tehát *a priori* van megadva. Csak is benne lehető a jelenségek egész valósága. Ezek mind eleshetnének, maga az (mint emezek lehetőségének [általános] alapföltétele) el nem ejthető (nem létezőnek nem képzelhető).“

Meg kell jegyeznünk, hogy mi nem arrogáljuk magunknak, hogy Kantnak — és épen *A tiszta ész bírálatának* — hivatott fordítói lennénk. De, olvasva s az eredetivel összevetve a két fordító munkáját, önkéntelen arra éreztük magunkat, e világtörténeti alkotás iránti mély és őszinte bámulat által sarkaltan, indíttatva, hogy a minket ki nem elégitő fordítás mellé a magunk kísérleteit csatoljuk. Természetes, hogy ha az egész mű fordításának közrebocsátására vállalkoznánk, a *nonum prematur* megtartását kötelességünknek ismernők.

Mindezt összevéve, immár annak a meggyőződésnek adunk kifejezést, hogy Alexander Bernát és Bánóczi József helyesen cselekedtek,

hogy e nagy munkára vállalkoztak — legkivált az egyikök, ki maig adós Kantról megkezdett ismertető munkájának befejező részével —; de, hogy e nehéz vállalkozásban miként jártak el; hogy szóval hirdetett fordítói elvöknek mennyiben feleltek meg; hogy a tiszta magyar nyelv használata mennyiben áll rendelkezésükre: mindez olyan kérdés, a melyre a fölhozott példák és próbák után, sajnálatunkra, nem felelhetünk pozitív igennel.

Hátra volna még megvilágítanunk azt a kérdést, hogy miért vették a fordítók munkájuk alapjául a Kant művének második kiadását? S hátra, az iránti alapos kételyünknek igazolása, hogy Alexander Bernát — s egyáltalán bárki is — a hivatott férfiú arra a munkára, melyet ő a kötet végére vetett 92 lapos értekezésében próbált végezni, a midőn meg akarja magyarázni a világnak, hogy Kant minő pszichikai változatok s milyen gondolat-alakulatok útján és épen milyen közreható tényezők hatása alatt haladt a kritikai időszak előtti álláspontjáról át a kritikai időszak álláspontjára?

A hely szűke s ez alkalommal való vállalkozásunk természete nem engedik, hogy e két kérdést e helyen tüzetesen megvilágítsuk. Elég legyen most csak annyit mondanunk, hogy ama két kérdésre nézve részünkről más fölfogást és meggyőződést táplálunk, mint Alexander és Bánóczy. Alkalom adtán talán ki is fejtjük ez itt rövidesen jelzett kettős tételünket. (Sz. B.)

*

L' Enseignement des langues anciennes, par *Michel Bréal*, Paris 1891. — A jeles paedagogusnak a Sorbonneban tartott hat előadását tartalmazza ez a kis kötet, mely tele van a tapasztalat becses tanulsaigaival és útmutatásaival. Az első előadás arra a kérdésre felel igen szépen, hogy miért tanulják ma a latin nyelvet? A második és harmadik a latin tanításának a multját tárgyalja (középkor, renaissance, a XVII. és XVIII. századi Francia- és Németország. Herder, Wolf és a neo-humanismus. A túlzás és a reactio korszaka). A negyedik előadás a szellem alaki műveléséről szól (mit értünk alatta s mi az igaz és mi a túlzás ebben a fogalomban?) Ötödik és hatodik helyen az iskolai gyakorlatokról szólván, tárgyalja az írásbeli dolgozatokat, a fordítást, a szerzők olvasását és a latin fogalmazványokat. Tüzetesen szól a nyelvtan tanításáról, elítéli az u. n. összehasonlító nyelvtannak az iskolába való bevitelét; beszél a latin nyelvtanulás kezdésének idejéről, s végül érdekesen mutogatja, hogy a latin nyelv tanításában elkövetett hibák fokozottan ismétlődnek a görög nyelv tanításában. Ki is mondja a végén, hogy „talán helyesebb lenne, ha a középiskoláknak csak a legjavában tanítanak a görögöt, még pedig specialista tanárok, mint rendkívüli s már a tanuló ifjuság éliteje számára való tantárgyat.“ (F. L.)

Le Roman d'un enfant par *Pierre Loti*, Paris, 1890. — Beccses önéletrajza egy nagy nevű férfi gyermekkorának, ki — a mi ritkaság — gyermekkorának egész a második évéig vissza tud menni

emlékezésével. Mikor a szerzőnek kiseddkori félelméről, első játékaírói, játszótársairól, terveiről, tanítóiról, collegiumi élményeiről, anyja iránt való határtalan szeretetéről olvasunk: néha úgy tetszik, mintha saját élményeinket írná le; máskor meg, mintha egy szép lyrai költeményt olvasnánk. Némely leírása (pl. mikor első ízben meglátja a tengert) valóban megragadóan szép. Úgy tetszik nekünk, mintha szerzőnk nem is a maga élményeit írná le, hanem egy gyermektársáét, a ki vele titokzatos módon közölte a lelkében végbement legbensőbb változásokat. Szerzőnk valószínűen azért nevezte *regénynek* könyvét, mert a mai világban, midőn értelmünkkel mindent fel akarunk falni, mese- (regény-) szerűnek látszik, ha valaki oly bensőségteljesen ragaszkodik a szív csöndesebb emótióhoz, melyek a gyermekekéek elmulta után is folyvást édes emlékekkel töltötték el szerzőnk szívét, s állandó melegben tartották érzületét. (F. L)

Études sur l'Enseignement et sur l'Éducation, par G Compayré. Paris, 1891. — Szerző neve a mívelt világban ismeretes a paedagogia történelmét tárgyaló jeles művéről. Jelen kötet kisebb dolgozatait tartalmazza négy szakaszban. Az első szakasz a külföldi oktatásnak van szentelve, s bemutatja Spanyolország és Dél-Amerika egy-egy paedagogusát; jellemzi az angol és skót vándor-egyetemetek, vagy helyesebben az egyetemi oktatás kiterjesztésére irányuló mozgalmat; a kairói központi tanító-képzőt vagy nemzeti iskolát, Tolstoi nevelélméletét, sőt egy cikket a német iskolamesternek a hadseregben való helyzetére is szentel.

A mű második része a francia elemi oktatás körét öleli fel; a harmadik rész: a középoktatás égető kérdéseiről szól, s a negyedik szakasz az egyetemi oktatás ügyére tartozó apróbb cikkeket tartalmaz.

Talán az egész legactualisabb cikk a német iskolamester és a katonai fegyelmzés című, mert jelenleg napi renden van a katonai fegyelmzés kérdése. Szerzőnk érdekes adatokkal bizonyítja, hogy a *Schulmeister* sok gyötremnek és gúnynak van kitéve a katonai szolgálat alkalmával. *Buta, hülye, hitvány kutya* — a mindennapi czímek közé tartozik. „Szamár!” „Az ország veszedelme, a nép közt a forradalmi eszmék terjesztője” — ime ily szavakkal tisztelik meg a német katonatisztek a sedani győzött. Az arculütött néptanítók száma nem jelentéktelen; hát mikor Hamburgban egy altiszt arra bűntettét egy néptanítót ügyetlen mozdulatáért, hogy sokszorosan írja le ezt a mondatot: *Mindnyájan szamarak vagyunk!* Midőn Richter képviselő 1890-ben tizenkilenc néptanító nevében a tisztikar ily lealázó bánásmódja ellen a hadügyminisztert interpellálta, ez azt felelte, hogy egy pár tisztet megbüntettek; egyébiránt nincs igazuk a tanítóknak, mert katonai szempontból nem lévén kellően oktatva, ügyetlenségökkel csak provokálják a tisztok haragját. A miniszter válasza azt is érintette, hogy a német néptanítóktól meg kellene vonni a katonaszolgálati kiváltságokat (?)

Igen érdekes a kairói Tewfik-iskolának a bemutatása is. A körülbelül ezelőtt tiz évvel felállított intézetben van egy tanító-képző (mintegy 30 növendékkel), egy lyceum, melynek nyolcz éves tanfolyama a mi polgári iskolánk tanfolyamának felel meg. Sajátságos, hogy a pyramisok aljában ma van oly iskola, mely szakasztott mása a párisi École Chaptal vagy Turgot-nak, s a hol a paedagogia, psychologia és moral tanfolyama egészen megegyezik a francia tanító-képző hasonló tanfolyamával. Tehát az ember jogairól és kötelességeiről a Nilus partján éppen úgy tanítanak, mint a Szajna mentén. Az intézet igazgatója (Peltier bey) francia, s szintén francziákkal van betöltve a történelem, a természet-tan, a mathesis, a földrajz és a francia nyelv tanszéke. Mindenesetre különös lehetett a tanítás egy darabig ebben az intézetben, a hol a növendékek egy szót sem tudtak francziául, a tanárok pedig egy árva szót sem tudtak arabsul. Úgy látszik, hogy a nehézségeket mindkét fél leküzdötte, mert az utóbbi párisi kiállításra ez az iskola is küldött volt a növendékeknek francia nyelven írt dolgozataiból néhány csinos elbeszélést. (F. L.)

Repertórium.

Ábel, Eugenius et Vári, Rudolfus: Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca. Bpest, 1891. 8° 120. l.

Athaeneum kézi lexikona. Szerk. Acsády Ignác dr. 1—9 füzet. Bpest, 1892. n. 8° 1—432 l. (A—Degradatio) Táblákkal, képekkel.

Emlékbeszédek a magy. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött. VII. köt. 1. szám. Ortvy Tivadar: Emlékbeszéd Pesty Frigyes rendes tagról. Bpest, 1891. 8° 39 l. Arczképpel.

Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akad. XV. k. 2. sz. Szentkláray Jenő: Oláhok költöztetése Délmagyarországon a mult században. Bpest, 1891. 8° 25 l.

Faludi F. Nemes úrfi. Olaszból ford. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. Szerk. Bellaagh Aladár. Bpest, 1892. 8° 196 l.

Havas Sándor, Gömöri. Budapest régiségei III. köt. Bpest, 1891. 4° 164 l.

Homeros Iliása az eredeti versmértékben ford. Kempf József. Bpest, 1891. 8° VII. 251. l.

Hunfalvy-Album. Kiadják tisztelői. Bpest, 1891. N. 8° XXIV—272 l. (arczképpel.)

Körösi József. Statisztika és logika. Bpest, 1892. 8° 22 l.

Móricz Pál: Nehány irat a Lovassy László ellen folytatott perből. Bpest, 1891. 8° 96 l.